

L'esport com a eina d'intervenció pedagògica-social en l'àmbit de l'exclusió social*

■ **JOSÉ MANUEL RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ**

Diplomat en Estudis Avançats i Investigador del Departament de Teoria i Història de l'Educació. Universitat de Barcelona

■ **Paraules clau**

Problematització, Esport, Exclusió social, Intervenció, Instrumentalització

Resum

La relació entre esport i exclusió social pot ésser estudiada a partir de l'anàlisi del paper que juga l'esport com a eina d'intervenció en l'àmbit de l'exclusió. En base al seu potencial pedagògic i social, és interessant pensar les intervencions esportives emmarcades en projectes d'educació social, orientats vers la resistència dels processos de producció i reproducció de l'exclusió. Per fer-ho, és convenient acceptar límits en les accions i, també, ser conscients dels problemes inherents a l'exclusió. En la mesura que aquesta té alguna cosa a veure amb processos de fractura i desagregació social, l'esport pot significar una atractiva eina d'intervenció per crear espais de cohe-

sió i de participació social. De tota manera, fins i tot reconeixent els avantatges que ofereix, també és important prestar atenció als límits que planteja la posada en marxa d'experiències esportives.

Introducció

El treball que presentem té relació amb un aprofundiment teòric sobre qüestions relacionades amb l'esport i l'exclusió social des d'una perspectiva analítica i essencialment problematitzadora.¹ Per fer-ho, hem estructurat el treball en tres apartats fonamentals. El primer, fa referència a qüestions genèriques sobre el tema de l'exclusió social, plantejades des d'un punt de vista actual, per tal d'esbossar algunes idees que ens serveixin de punts de suport sobre els quals assentar les bases teòriques pel que fa a l'esport com a eina d'intervenció. Al segon apartat s'analitza el paper de l'esport com a eina d'intervenció pedagògica i social, i es reflexiona sobre alguns dels aspectes més rellevants en relació amb l'àmbit de l'exclusió i, finalment, al tercer, s'exposen tan sols algunes de les possibilitats i dels límits que plantejen les intervencions esportives destinades a fer front a l'exclusió. En aquest apartat, la intenció no se centra tant a sospesar si l'esport com a eina d'intervenció compta amb més límits que no pas avantatges, o viceversa, sinó a reconèixer i admetre que també compta amb limitacions, i serioses.

Lluny d'oferir una imatge distorsionada sobre la realitat social que ens interessa d'estudiar, en aquest treball proposem una visió humil però també crítica sobre la viabilitat real i fàctica de l'esport en l'àmbit de l'exclusió social, dit amb altres paraules, una anàlisi sobre la possibilitat de connectar l'esport i l'exclusió.

Qüestions genèriques sobre l'exclusió social. Una aproximació hodierna

Abans d'entrar amb més detall en el paper que pot jugar l'esport en l'àmbit de l'exclusió social, considerem necessari treballar prèviament qüestions relacionades amb l'extens i complex tema de l'exclusió per tal de poder clarificar, posteriorment, les possibilitats i els límits que planteja l'esport en determinats contextos. En aquest sentit, a continuació desenvoluparem algunes idees referents a l'exclusió que ens seran útils per a la confecció d'un teló de fons sobre el qual projectar l'esport com a eina d'intervenció pedagògica i social.

Per entendre el significat real i ajustat de la noció d'exclusió és indispensable problematitzar la configuració del sistema social en què es dona l'exclusió, perquè hi ha una tendència generalitzada a analitzar-la com un fet social produït, un fenomen social ja donat, sense entrar en la dinàmica o en els factors que la generen, amb la qual cosa no és gens estrany que la noció estigui subjecta a multiplicitat d'interpretacions i també opi-

Abstract

The relation between sport and social exclusion can study from the analysis of the paper that plays the sport like tool of intervention in the scope of the exclusion. Being based on their pedagogical and social potential, the sport interventions are framed in projects of social education, oriented towards the resistance of the processes of production and reproduction of the exclusion. For it, is advisable to accept limits in the actions and, also, to be conscious of the inherent problems to the exclusion. In the measurement that the exclusion has to do with processes of social fracture, the sport can mean an attractive tool of intervention to create spaces of cohesion and social participation. Of all ways, still recognizing the advantages that offer, also it is important to pay attention to the limits that the beginning of sport experiences raises.

Key words

Problematization, Sport, Social exclusion, Intervention, Instrumentalization

* Amb el suport del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la informació de la Generalitat de Catalunya.

¹ Entenem la problematització en la mateixa línia que planteja Foucault, és a dir, com al "conjunt de pràctiques discursives o no discursives que fa que una cosa entri en el joc d'allò vertader i d'allò fals i el constitueix com a objecte per al pensament" (1999,371). Dit d'una altra manera, la problematització tindria a veure amb el joc de sotmetre a interrogant i a problema les coses, tot interrogant-nos sobre elles, sense acceptar-les a priori com a ja donades i/o com a definitives.

nions, capaces de camuflar-ne el sentit i la transcendència reals. Com a corol·lari, qualsevol aproximació a la noció d'exclusió ha d'anar acompanyada d'una anàlisi crítica per no córrer el risc d'aventurar-se en les turbulentes aigües del discurs corrent i deixar-se endur per modes, discursos polítics i fins i tot discursos de professionals, caracteritzats, normalment, per la utilització de conceptes que ni tan sols s'han parat a analitzar.² Així doncs, atès que la noció d'exclusió es caracteritza principalment per la generalització del terme i pel seu pas al discurs comú (Autès, 2000), cal encerclar, reduir i qüestionar el seu significat real.

El fenomen de l'exclusió social es troba relacionat amb una modificació de l'estructura de la societat, consistent en la transició d'una societat vertical, basada en relacions socials jeràrquiques entre els que ocupen posicions superiors davant dels que ocupen posicions inferiors, a una societat horitzontal, en la qual la cosa important no és tant la jerarquia com la distància que es produeix en relació amb el centre de la societat. Mentre que el primer tipus de societat està més relacionat amb l'industrialisme, el segon té a veure amb la societat actual, és a dir, la de l'"informacionalisme". Des d'aquesta perspectiva, ja no és tan significatiu estar dintre o fora com la distància que un/a pren o li és assignada respecte al centre, que és on les diferents expressions de la vida social, econòmica, cultural i política adquireixen més reconeixement i atorguen un major estatus.

A grans trets, podríem dir que actualment vivim un moment marcat per la globalització, l'hegemonia del pensament econòmic, l'allau neoliberal, les noves tecnologies de la informació i la comunicació, l'increment de les desigualtats i la creixent i incessant dualització social.³ Igualment, l'aparició de noves formes d'organització

política, econòmica i social van possibilitant també l'aflorent de noves formes d'exclusió, molt més lligades al desdibuixament dels marges socials clàssics i al consegüent increment de la vulnerabilitat del conjunt social. En aquest sentit, atès que els nous ajusts (re)organitzatius obliguen a una constant (re)adaptació, no és casual que la societat actual es caracteritzi per acollir l'existència d'individus i grups que, donades les seves respectives dificultats per adaptar-se al ritme vertiginós dels canvis,⁴ ja no troben un espai en funció de l'organització racional de la societat (Castel, 1995) i, doncs, són declarats com a prescindibles, és a dir, innecessaris, tant per a la vida social com econòmica (Núñez, 1999). Com a conseqüència, de mica en mica es va conformant un residu social susceptible de gestió i control i entorn del qual es dissenyen dispositius o operacions d'inserció que ingènueament poden acabar esdevenint exercicis de mer entreteniment.

Tenint en compte que l'exclusió resulta d'un procés de desagregació i que cada procés de desagregació és diferent, en la mesura en què és particular, és important d'analitzar la naturalesa de les trajectòries que condueixen a les situacions d'exclusió. Ben diferentment, la tendència actual dels estudis sobre l'exclusió consisteix a presentar els problemes socials en base a la definició de grups específics, amb la intenció de concloure solucions específiques, amb la qual cosa l'aproximació que es fa a la realitat social, lluny d'indagar en la dimensió global dels problemes, és fragmentada. Solament si advertim, seguint Rosanvallon, que allò que marca els exclosos són distàncies i diferències i no positivats descriptives corrents, com ara per exemple els ingressos, la professió, el nivell de formació, etc. (Rosanvallon, 1995), estarem en

disposició d'analitzar trets i recorreguts vitals i això ens permetrà, alhora, atorgar més calidesa al vincle social, que és el que es tracta de restaurar o re-crear.

Davant la situació actual d'instabilitat, la qüestió social ha adquirit nous caires. Aquesta qüestió no solament es refereix a la misèria i a la pobresa o als marges de la vida social, cultural i econòmica, tal com s'ha associat tot al llarg de la història moderna, sinó que a hores d'ara toca el centre del conjunt social. El que caracteritza la nova qüestió social és l'increment alarmant de la vulnerabilitat social o, dit amb paraules de Castel, l'afebliment de les situacions reeixides i l'esvaïment d'estabilitats assegurades (Castel, 1997). Per al sociòleg francès, el subjecte bascula entre tres zones en la vida social, a saber, una zona d'integració, caracteritzada per un treball estable i relacions socials i familiars sòlides; una zona de vulnerabilitat, que pel que fa al treball es caracteritza per la precarietat, treballs intermitents, atur, etc., i també per la fragilitat en les relacions socials i familiars; i, finalment, una zona de marginalitat o exclusió –de fet, interessa més parlar de “desafiliació” ja que és un concepte que connota procés i recorregut, ben al contrari de l'estaticisme i la ruptura que suposa l'exclusió–, caracteritzada alhora per l'absència de treball i l'aïllament social. Segons aquest esquema,⁵ la zona de vulnerabilitat ocupa una posició estratègica mentre es bascula d'una condició precària a una altra completament marginal; al contrari, quan la zona de vulnerabilitat es redueix i s'estabilitza, la zona d'integració s'amplia (Castel, 1992). Des d'aquesta perspectiva, la vulnerabilitat social esdevé un focus d'atenció permanent.

L'actualitat del discurs sobre l'exclusió i el fet que aquesta noció hagi esdevingut un comodí, tal com indicàvem anterior-

² El qüestionament i la problematització que ha d'acompanyar tota noció *de moda*, tant si és la d'exclusió com d'altres conceptes, com ara per exemple multiculturalisme o diversitat, hauria de ser vista com un exercici important, perquè, si no, es dona la possibilitat que significants dominants, sense crítica ni categorització, orientin els cursos de les accions a seguir, i puguin fins i tot arribar a reforçar allò que hom intenta de combatre.

³ Pel que fa a aquesta darrera característica, Castells adverteix que tant el vèrtex com la base de l'escala de distribució de la renda o la riquesa, creixen més de pressa que no pas el centre, de manera que aquest disminueix notablement a favor de la intensificació de les diferències socials entre els dos segments extrems de la població (Castells, 1999).

⁴ Reduir la qüestió de l'exclusió a la inhabilitat o la dificultat per fer front, adaptar-se i ajustar-se al context actual suposaria una esbiaixada importància en l'enfocament del tema; tanmateix, essent conscients d'aquest reduccionisme, considerem que aquesta idea pot ser un punt de partida interessant per a una anàlisi més prolífica sobre l'exclusió, per tal com aquesta no es pot entendre deslligada del nou context social, sobretot les seves noves formes.

⁵ Castel subratlla dues idees en relació a l'esquema o model que proposa: 1) no coincideix amb l'estratificació social, atès que pot haver-hi persones i/o grups molt integrats encara que comptin amb pocs recursos –no obstant això reconeix que malgrat que la dimensió econòmica no és un tret distintiu essencial, els riscos de desestabilització pesen més damunt dels qui es troben mancats de reserves econòmiques–, i 2) no es tracta d'un model estàtic, perquè allò que interessa realment és esbrinar els processos que porten el subjecte d'una zona a l'altra i no pas d'ubicar-lo en aquestes (Castel, 1997).

ment, ha portat a la multiplicació de mesures d'intervenció que, malgrat ser urgents i en determinats casos indispensables, corren el risc de quedar reduïdes a pures operacions d'inserció, tot consolidant, fet i fet, la concepció d'exclusió com a estat. En aquest sentit, les intervencions no només han d'adreçar-se a una zona d'exclusió sinó que també és important –encara més avui dia, amb l'adveniment de la nova qüestió social– remuntar el procés d'exclusió i prestar atenció a la zona de vulnerabilitat, perquè les dinàmiques d'exclusió poden estar actuant fins i tot abans que s'arribi a l'exclusió mateixa (Castel, 1995). Interessa igualment no desviar únicament l'acció i la reflexió vers aquestes dues zones, sinó que també convé d'intervenir en aquella que acostuma a quedar endarrerida o en un segon pla quan es planteja el tema de l'exclusió; ens referim a la zona d'integració, en la qual es pot treballar, sobretot a partir de l'educació en valors, per tal de no crear actituds excloents i possibilitar l'obertura de noves formes de participació en el desenvolupament d'iniciatives educatives, econòmiques, associatives i democràtiques envers els més desfavorits, bo i creant, així, un clima creixent de coresponsabilitat social (Jolonch, 2000) i enfortint els compromisos i la implicació del conjunt de la ciutadania.

Paper de l'esport com a eina d'intervenció pedagògica-social

Igual com s'esdevé amb la qüestió de l'exclusió, hi ha una tendència generalitzada a pensar i parlar sobre l'esport sense gairebé parar esment a la multiplicitat de formes,

dimensions i connotacions que aquest adquireix, sobretot en l'actualitat. Donada la complexitat que s'amaga rere la seva aparent simplicitat i la seva gran polisèmia, per tal com es refereix a realitats socials variades i complexes, diverses disciplines, com ara la sociologia, l'antropologia i també la pedagogia, s'han aproximat al terme a fi de clarificar-ne el sentit. En aquesta línia, no és casual que multitud d'autors s'hagin interessat a esbrinar-ne la naturalesa, les funcions i també la seva íntima relació amb la societat.

Des d'una perspectiva holística, podem afirmar que el tema de l'esport com a eina d'intervenció pedagògica i social⁶ no compta amb una teoria àmplia i consolidada que li doni suport; amb això ens referim al fet que malgrat comptar amb experiències pràctiques i investigacions interessants, aquestes van més en la línia de l'especialització, és a dir, estan centrades en la utilització de l'esport com a eina d'intervenció, tot prestant una atenció especial al treball amb sectors específics de la població marginada. En aquesta línia, són significatius els treballs que relacionen la potencialitat pedagògica i social de l'esport amb diferents categories d'exclusió com per exemple, immigrants estrangers/res, joves de barris perifèrics marginals, toxicòmans/nes, discapacitats/des físics i psíquics, etc., que sorgeixen, per norma general, d'estudis que fragmenten la realitat social. Al capdavant, són treballs que es caracteritzen comunament per la seva especificitat pel que fa a l'objecte d'estudi i que enfocuen la connexió entre esport i exclusió de forma fragmentada.⁷

La tendència a instrumentalitzar l'exclusió (Jolonch, 2000), en el sentit que des del poder públic i també des d'iniciatives socials s'acostuma a utilitzar el lema de

“la lluita contra l'exclusió”, tot invertint en la imatge i en el benefici propi a fi de legitimar la pròpia institució, també té repercussions en l'ús que es fa de l'esport com a eina d'intervenció. En base a això, resulta indispensable analitzar què hi ha darrere cada iniciativa o experiència esportiva en la mesura que algunes poden tenir efectes perversos, fent prevaler estratègies polítiques i partidistes per damunt de funcionalitats socials i esportives (Sánchez, 2002).

Si tenim en compte que l'exclusió, tal com hem vist anteriorment, és fonamentalment ara com ara, un problema de pèrdua de llaços socials i de fractura de la cohesió social, la intervenció mitjançant l'esport resulta significativa, atès que a partir de l'organització formal o informal de grups esportius i, en conseqüència, de l'establiment de punts de trobada i de la formació de relacions socials, pot ajudar a resistir la radicalització del procés d'exclusió i fer front a situacions d'aïllament social. Amb aquesta finalitat, l'esport, com a factor de socialització (Petrus, 2000), és una eina interessant per analitzar trajectòries individuals d'exclusió i, doncs, consegüentment, també per arribar a les fonts on es genera la problemàtica. Poder saber la gènesi de l'exclusió en cada cas possibilitarà relacionar els exclosos amb el sistema social i d'aquesta forma albirar on es produeix la fractura respecte al teixit social. No obstant això, malgrat l'ampli acord a reconèixer l'elevat potencial socialitzador de l'esport, aquest pot tenir conseqüències positives o negatives, segons la forma en què es produeixi la interacció entre la persona que se socialitza, els agents socialitzadors i les institucions socials (Ferrando *et al.*, 1998), amb la qual cosa la relació entre esport i socialització no ha de ser inqüestionable del tot.

⁶ A partir d'aquí, cada cop que fem referència a l'esport com a eina d'intervenció n'obviarem la funcionalitat pedagògica i social, per no fer-nos excessivament repetitius. En aquest treball, entendrem l'esport des d'un enfocament democràtic i integrador, inscrit en projectes d'educació social i orientat, a partir del treball d'aspectes socials i educatius, a produir canvis, per petits que siguin, en la situació d'exclusió que viuen els individus, tot plegat amb la finalitat de millorar-ne la qualitat de vida i de facilitar-ne, tant com sigui possible, la inserció social i/o professional. Malgrat utilitzar el terme “esport” de forma genèrica, som conscients que no tots els esports són útils per a les accions d'intervenció, a causa de les característiques que presenten; així doncs, pensem en esports propers a la composició de la classe social d'aquests individus.

⁷ En vista a l'interès que la Unió Europea presta a l'esport –l'any 2004 ha estat declarat com a Any Europeu de l'Educació per l'Esport, en coincidència amb la data de celebració dels Jocs Olímpics i Paralímpics d'Atenes–, en la mesura que hi veu una forma emergent i creativa d'intervenir en política social, la Comissió ha redactat diversos informes on subratlla la importància de la funció social de l'esport (a més a més de l'educativa, cultural, lúdica i de salut pública), funció que consisteix en la utilització de l'esport com a instrument per promoure una societat més inclusiva, lluitar contra la intolerància i el racisme, la violència, l'abús de l'alcohol o l'ús d'estupefaents i també per contribuir a la integració de les persones excloses del mercat laboral (Comissió Europea, 1998). Amb això s'introdueixen alguns elements de caràcter teòric, malgrat que en cap cas no són desenvolupats ni problematitzats.

D'altra banda, l'esport com a eina d'intervenció també resulta especialment útil en la mesura que invita a la participació, sobretot si tenim en compte que un dels reptes que planteja l'exclusió social és el de considerar les persones com a actors i no solament com a persones deficitàries a les quals cal auxiliar (Núñez, 1999). En aquest sentit, tant la participació directa en l'activitat esportiva, practicant l'esport en qüestió, com a indirecta, per exemple encarregar-se del material esportiu o de les fitxes dels jugadors/es, pot fer que un/a se senti protagonista i responsable dins d'un projecte comú. En altres paraules, l'esport pot significar l'obertura d'un ventall de possibilitats per a la participació d'aquelles persones que no troben un espai a la societat, en funció de com està organitzada.

Tant l'aspecte de la participació com el de la socialització no han de pensar-se en cap moment com a exclusius de l'esport, al qual ens estem referint en aquest treball. Ben al contrari, són aspectes comuns a l'esport en general, però que pel seu potencial pedagògic i social ens interessa de tenir molt en compte, sabent els handicaps que suposa una situació d'exclusió, entre ells la falta de teixit social i l'absència de participació. Igualment, seguint Maza (2000b), és especialment necessari ressaltar el valor de l'establiment de punts de trobada i la participació que ofereix l'esport davant la subordinació a la qual cada vegada més condueixen algunes de les propostes de l'educació social.

Un element a considerar en els projectes que utilitzen l'esport per intervenir pedagògicament i socialment és la necessitat de distanciament constant respecte al que Maza (2000a, 2000b) anomena com a "esportivització" que, a grans trets, significa una major competició, l'entrada en escena d'agents externs –alguns d'ells amb

propostes que difereixen (o haurien de difereix) radicalment de la filosofia del projecte, com per exemple l'esponsorització, la inversió econòmica o la incorporació de cares conegudes–, més difusió dels mitjans de comunicació de masses i, paradoxalment, també exclusió, atès que una major competició implicarà comptar amb aquells/es que estiguin més preparats físicament o tècnicament. Cal tenir en compte que la tendència a l'esportivització fins i tot pot ser propiciada pels mateixos usuaris que empenyen, que volen més competició i també volen evolucionar seguint models d'esport professional (Maza, 2000b). Tanmateix, no seria bo frenar els qui tenen bones qualitats o sobresurten per damunt dels altres. Una opció consisteix a adreçar-los cap a altres grups més organitzats per a una major promoció esportiva, però acostuma a ser freqüent el fracàs, malgrat haver-hi excepcions.⁸

Sobre la connexió esport i exclusió social. Possibilitats i límits

En primer lloc, és convenient assenyalar la necessitat de ser crítics, i fins a cert punt desconfiats, amb els plantejaments i conclusions que es fan al voltant de la connexió esport i exclusió social, perquè es constata una tendència generalitzada, encara que sembla que cada vegada menys, a presentar l'esport com una activitat sense límits. Tenint en compte que la simple posada en marxa d'un projecte esportiu d'intervenció no ha de portar en cap cas un optimisme desmesurat, atès que aquest resulta contraproductiu per tractar problemes socials; diverses investigacions –com a exemple, són interessants les de Maza (2000a), Durán (2002), Medina (2003) i les del Grup "Esport i Inserció Social"⁹– posen de manifest valoracions positives res-

pecte a les pràctiques que interrelacionen aquestes variables però sense arribar a caure en triumfalismes.

Pensar les possibilitats i els límits de l'esport com a eina d'intervenció implica relativitzar-lo (Maza, 2000b). Des d'aquest punt de vista, l'esport pot ser tan important per a l'educació social com qualsevol altre projecte d'intervenció, com per exemple restaurar obres arquitectòniques o mobles. Malgrat tot, és una eina especialment interessant a causa del fet que atreu i enganxa amb facilitat, sobretot els joves,¹⁰ i ocupa un lloc central en la vida social d'una infinitat de persones, com a fenomen cultural popular de gran impacte i extensió.

Tot seguit, remarcarem algunes de les possibilitats i també alguns dels límits derivats de la utilització de l'esport com a eina d'intervenció.¹¹ Diversos dels aspectes descrits fins ara podrien ser entesos perfectament com a possibilitats i límits, ens referim més concretament a la socialització i a la participació, com a avantatges, i a l'esportivització com a límit. Malgrat tot, ens interessa de remarcar els aspectes següents, per tal d'aprofundir una mica més en l'abast de la utilització de l'esport per fer front a l'exclusió social.

Pel que fa a les possibilitats o avantatges, podem destacar la seva fàcil adaptació a espais públics informals, la desburocratització, els vincles institucionals i el treball quotidià sobre el conflicte.

Tenint en compte la creixent complexificació de la societat contemporània i la relació d'aquesta amb l'esport,¹² s'ha produït una proliferació de noves pràctiques físicoesportives que desborden l'àmbit institucionalitzat de l'esport, i també els equipaments convencionals (Sánchez, 2002). Així, les transformacions esdevingudes en el sistema esportiu, tant en allò que fa referència a les pràctiques com als actors i valors que les sostenen, han modificat el

⁸ En relació a aquesta idea, per a Bourdieu (1993, p.73) la carrera esportiva "representa una de les poques vies de mobilitat social ascendent oberta als infants de les classes dominades".

⁹ Es poden consultar, algunes d'elles amb el text complet, a la web del mateix grup: www.uv.es/DIS

¹⁰ En relació amb aquesta idea, per a Balibrea *et al.* (2003), dues de les raons fonamentals que acrediten l'esport com a eina d'intervenció en l'àmbit de la inserció juvenil són: la rellevància que té entre els hàbits dels joves i la coincidència que s'estableix entre algunes de les seves pròpies característiques –com ara el caràcter informal, el dinamisme i la possibilitat de practicar-lo en espais oberts– amb determinats trets típics dels joves en risc social –com ara la vida al carrer, el temps lliure o l'actitud de rebuig de les normes socials predominants.

¹¹ Per a això, ens resulten especialment útils els treballs de Maza (1991, 2000a 2000b).

¹² Per a Sánchez (2001), l'esport manté una relació isomòrfica amb la societat, per tal com els canvis que es produeixen en aquesta, igual com en la cultura i en els valors que la mouen, es (re)produeixen també en els tipus de pràctica física i esportiva i en llurs funcions. En la mesura que l'esport reproduceix els valors predominants del context sociocultural on té lloc, no se'n pot entendre el significat sense estudiar les característiques de la societat que el produeix.

tractament donat a l'espai esportiu, fins al punt que moltes de les noves pràctiques es realitzen en espais col·lectius no convencionals, bo i explotant així els recursos que ofereix la ciutat.¹³ En aquest sentit, la facilitat amb què poden adaptar-se determinades pràctiques esportives a espais públics informals (carrers, places, parcs, platges, etc.)¹⁴ permet de pensar en l'obertura de noves possibilitats per intervenir pedagògicament i socialment. Com a corollari, el fet de poder intervenir a través de l'esport en aquests espais o, el que és si fa o no fa el mateix, al medi obert, permet de posar en pràctica una nova forma d'educació social desburocratitzada, molt més lliure, per exemple, pel que fa a horaris d'utilització de les instal·lacions esportives i, en el fons, de les obligacions institucionals.

Una altra de les possibilitats, fonamentalment en el cas de la intervenció amb joves, consisteix en el desenvolupament de lligams institucionals paral·lels als projectes esportius, és a dir, en la utilització de l'esport com a plataforma per establir relacions amb institucions com ara, per exemple, l'escola. A partir dels joves, els educadors o d'altres responsables del projecte, poden entaular contacte amb professors i directores dels centres educatius per prevenir alhora problemes d'absentisme, objecció, violència, etc., dels mateixos joves i engegar, també, d'altres projectes d'esport, aprofitant la seva capacitat d'enganxament, que facin més atractiva l'escola.¹⁵

D'altra banda, el treball quotidià sobre el conflicte també és un dels avantatges que ofereix l'esport com a eina d'intervenció en contextos d'exclusió social. De fet, és un dels aspectes clau per a l'òptim funcionament de l'activitat, perquè com indica Maza (2000b), és freqüent una manifestació constant d'agressivitat, immediatesa, llenguatge desqualificador, etc. Les sessions d'entrenament resulten especialment útils per treballar, sempre a partir del diàleg, normes i sobretot valors com ara el respecte, l'empatia, l'autonomia i l'acceptació de diferències, en pro de l'enfortiment de la convivència plural i democràtica.¹⁶ Pel que fa als límits que planteja l'esport com a eina d'intervenció, destaquem la tendència a la instrumentalització, els límits inherents a l'exclusió i l'enorme pes de la reproducció social.

Quan esmentem la instrumentalització de l'esport ens referim a la utilització que en fan diferents grups polítics, socials, econòmics i dels mitjans de comunicació, en vista a la consecució de determinats interessos.¹⁷ Encara que es dona més sovint a l'esport professional, a causa de la quantitat d'interessos i inversions que aglutina, d'altres models d'esport, més propers a la base de l'organització piramidal (i jeràrquica) del sistema esportiu, poden veure-s'hi igualment encomanats. La instrumentalització suposa un límit a tenir molt en compte en les intervencions que es realitzin mitjançant l'esport, perquè la irrupció d'interessos externs pot acabar desvirtuant la finalitat pe-

dagògica i social dels projectes. En aquest sentit, l'entrada en joc de polítics, empreses esportives, organismes oficials, institucions, mitjans de comunicació, etc., interessats en el coneixement de les intervencions esportives i en el seu funcionament, també poden acabar construint imatges distorsionades d'integració social.¹⁸

Un altre dels límits de l'esport com a eina d'intervenció el constitueixen els mateixos límits que acostumen a conduir a situacions d'exclusió—absència de treball, aïllament social, problemes d'habitatge, malaltia, etc. A les persones que (mal)viuen en situació d'exclusió poc o gens els pot interessar de participar en les activitats esportives atès que, en aquells moments, aquestes acostumen a ser pensades com una pèrdua de temps. Sortosament, n'hi ha excepcions.

Finalment, partint d'un posicionament tan humil com crític respecte a l'abast de les intervencions a través de l'esport, es pot subratllar que hi ha circumstàncies que no es poden canviar ni amb més esport, ni amb més intervencions, ni amb més educació social. El pes de la reproducció social és tant alt¹⁹ que les accions socials mitjançant l'esport poden fins i tot arribar a esdevenir insignificatives. No obstant això, acceptar aquesta idea convida a plegar-se de braços i no fer res, i això implica més risc encara. Malgrat com pot resultar de difícil transformar la situació vital de persones excloses, considerem que l'esport, com a eina d'intervenció, pot ajudar, si més no,

¹³ Sobre aquest tema és significatiu que una de les línies de treball del Pla Estratègic de l'Esport que promou l'Ajuntament de Barcelona consisteixi, justament, a dissenyar propostes perquè "l'esport afavoreixi la construcció social de la ciutat". Es pot consultar a www.bcn.es/esports/plaestrategic.

¹⁴ El treball de Camino (2003) sobre l'escalada i l'apropiació d'un espai públic urbà, la Fuixarda a Barcelona, és interessant pel que fa això.

¹⁵ Com a exemple, podem esmentar l'experiència que du a terme un grup d'educadors del barri del Raval de Barcelona, encarregats d'un projecte de futbol amb joves del barri i, alhora, d'establir lligams amb dues escoles públiques de la zona (Collaso i Gil i Drassanes) on desenvolupen projectes també esportius: piscina, aeròbic i escalada.

¹⁶ En aquest sentit, pensem que la pràctica esportiva—segons es concep en aquest treball—en tant que pràctica sociocultural i per tant moral, pot permetre l'establiment de punts de trobada així com la construcció de situacions d'interacció social i cultural a partir de les quals el subjecte es/s' (auto)construeix moralment, incorporant valors, rebutjant contravalors i ordenant i organitzant jeràrquicament la seva matriu d'escala de valors. Des d'aquesta perspectiva constructivista, s'emmarca el treball del Grup de Recerca en Educació Moral (GEM) de la Universitat de Barcelona, del qual en formo part. Per a un major aprofundiment teòric sobre la construcció de la moralitat, vegeu, com a exemple, els treballs de Buxarrais, M.R.; Martínez, M.; Puig, J.M. i Trilla, J. (1995). *La educación moral en primaria y secundaria*. Madrid: Edelvives; i Puig, J.M. (1996). *La construcción de la personalidad moral*. Barcelona, Paidós.

¹⁷ En aquesta línia, per a Velázquez Buendía (2001) cal tenir en compte que rere la retòrica oficial i benefactora de l'esport—caracteritzada per l'exaltació de la importància i els valors de la pràctica esportiva, dels seus beneficis individuals i socials, dels pressupostos públics invertits en instal·lacions, equipaments, subvencions...—s'amaguen interessos polítics, econòmics i ideològics que són els que acaben orientant els discursos i les decisions dels poders públics i de les empreses privades (comercials i d'altres menes) en el terreny esportiu. Sobre aquest mateix tema són interessants els treballs de Barbero González (1993), Brohm (1978, 1993) i Laguillaumie (1978); tots realitzats des d'un enfocament analític i també crític.

¹⁸ Dos exemples d'imatges distorsionades d'integració social a través de l'esport, són les que ofereixen els articles periodístics de Juan Ruiz "Mundialito en el Raval", i d'Aranxa Mena, "Convivència de Primera". El primer fa referència al torneig de futbol sala que té lloc, un cop l'any, al barri del Raval de Barcelona, patrocinat pel FC Barcelona en conveni amb l'Associació Ibn Batuta; al segon, es descriu un equip de futbol del Raval, l'Atlanta FC, que aplega fins a sis jugadors de nacionalitat estrangera. A tots dos s'hi ofereix una visió simplista de la multiculturalitat—centrada en una convivència tan harmònica com sospitosa.

¹⁹ Per a Maza (2002), la reproducció social, entesa des de la perspectiva de Bourdieu i Passeron, fa referència al procés mitjançant el qual els individus nascuts en una classe o grup social acaben pertanyent a la mateixa classe quan esdevenen adults. Igualment, també són considerats així els processos pels quals els adults d'una generació transmeten la seva posició de classe als seus descendents, a manera d'herència social.

a fer que la situació d'exclusió no empitjori, perquè també cal tenir en compte que aquestes situacions poden acabar radicalitzant-se. Al capdavant, considerem que encara que l'esport, per si sol, no pot canviar la situació d'exclusió, sí que pot ajudar a resistir el seu procés de reproducció.

Conclusions

La realització del treball que presentem ens ha permès d'introduir només algunes qüestions des de les quals considerem que és pertinent de partir a l'hora de pensar i problematitzar la relació entre esport i exclusió social. L'esport, pensat com un mitjà i no com un fi en ell mateix, permet d'adaptar intervencions que, concebudes des de l'educació social, amb una funció pedagògica i social, poden ajudar a resistir la producció i la reproducció de l'exclusió social. En conseqüència, en cap cas ha de plantejar-se com una recepta màgica o com a la panacea per superar els problemes d'exclusió, per molts avantatges i bondats que tingui. En aquesta línia, es pot desconfiar de plantejaments i propostes merament utilitaristes, atès que es basen en discursos benefactors sobre l'esport sense gairebé reconèixer-ne els límits ni les resistències.

Un dels aspectes més interessants que suggereix la intervenció mitjançant l'esport en l'àmbit de l'exclusió social, consisteix en la creació d'espais de socialització i de participació. Per a la creació d'aquests espais, les intervencions –emmarcades en projectes amb finalitat pedagògica i social– hauran d'estar ben dissenyades i comptar amb recursos suficients, encara que també eficients. Tanmateix, tampoc cal perdre de vista que la simple posada en marxa d'experiències esportives no té perquè redundar en l'enfortiment de la cohesió social. Ben al contrari, caldrà treballar sobre molts altres aspectes (entre ells, el conflicte) per anar treballant la seva possible cristallització.

Al capdavant, podem dir que l'esport, amb els seus avantatges i amb els seus límits, és tan sols una eina més per fer

front a l'exclusió social. Probablement, la resposta a l'exclusió impliqui un altre camí de més envergadura, el de la (re)organització de l'acció política i econòmica; malgrat tot, pensem que l'esport, admetent-ne els límits, pot significar una oportunitat més per engruixir la multitud de propostes que actuen de contenció i resistència, malgrat els fantasmes que avui dia el ronden.

Bibliografia

- Autès, M. (2000). Trois figures de la déliaison. A S. Karsz (dir.). *L'exclusion, définir pour en finir*. París: Dunod, 1-33.
- Balibrea, E.; Santos, A. i Lerma, I. (2003). Activitat física, esport i inserció social: un estudi exploratori sobre els joves en barris desfavorits. *Apunts. Educació Física Esports* (69), 106-111.
- Barbero González, J. I. (1993). Introducció. A J. M. Brohm et al., *Materiales de sociología del deporte*. Madrid: La Piqueta, 9-38.
- Bourdieu, P. (1993). Deporte y clase social. A J. M. Brohm et al., *Materiales de sociología del deporte*. Madrid: La Piqueta, pàgs. 57-82.
- Brohm, J. M. (1978). Sociología política del deporte. A Partisans, *Deporte, cultura y represión*. Barcelona: Gustavo Gili, pàgs. 17-31.
- (1993). 20 tesis sobre el deporte. A J. M. Brohm et al., *Materiales de sociología del deporte*. Madrid: La Piqueta, 47-55.
- Camino, X. (2003). Una apropiación informal del espacio urbano a través del deporte. La Fuixarda de Barcelona y la escalada. A F. X. Medina y R. Sánchez Martín (eds.), *Culturas en juego. Ensayos de antropología del deporte en España*. Barcelona: Icaria, pàgs. 297-324.
- Castel, R. (1992). La inserción y los nuevos retos de las intervenciones sociales. A F. Álvarez-Uría, *Marginación e inserción. Los nuevos retos de las políticas sociales*. Madrid: Endymión, pàgs. 25-36.
- (1995). De la exclusión como estado a la vulnerabilidad como proceso. *Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura*, 21, 27-36.
- (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Barcelona: Paidós.
- Castells, M. (1999). *La era de la información. Fin de milenio* (vol. III). Madrid: Alianza.
- Comisión Europea (1998). *Evolución y perspectivas de la acción comunitaria en el deporte*. Bruselas.
- Durán, L. J. (2002). Inmigración y actividad físico-deportiva. A *II Congreso de la Asociación Española de Ciencias del Deporte*. Madrid, 14-16 de març.
- Educadores Raval Sur (1988-1998). *Escuela de fútbol y proyectos entrelazados*. Memòria. Centre de Serveis Socials "Drassanes" (1998), Barcelona.
- Foucault, M. (1999). *Estética, ética y hermenéutica* (Obras esenciales, vol. III). Barcelona: Paidós.
- García Ferrando, M.; Puig, N. i Lagardera, F. (1998). *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza.
- Jolonch, A. (2000). Dels marges al cor de la societat. Contradiccions i reptes en la lluita contra l'exclusió social. *Idees. Revista de temes contemporanis*, 8, 121-130.
- Laguillaumie, P. (1978). Para una crítica fundamental del deporte. A Partisans, *Deporte, cultura y represión*, Barcelona: Gustavo Gili, 32-58.
- Maza, G. (1991). *Jugando al fútbol. Actividades deportivas y programas de prevención. Una experiencia con jóvenes en el barrio del Raval de Barcelona*. Barcelona: C.S.S. Erasme Janer.
- (2000a). *Producción, reproducción y cambios en la marginación urbana. La juventud del barrio del Raval de Barcelona: 1986-1998*. Tesis doctoral, Universitat Rovira i Virgili. Tarragona (Biblioteca Universitat Rovira i Virgili de Tarragona).
- (2000b). Valores del deporte desde el ámbito de la educación social. *Tándem*, 62, 63-72.
- (2002). L'esport i el seu paper en els mecanismes de reproducció social de la població immigrada estrangera. *Apunts. Educació Física i Esports* (68), 58-66.
- Medina, F. X. (2003). Actividad físico-deportiva, migración e interculturalidad. A F. X. Medina i R. Sánchez Martín (eds.), *Culturas en juego. Ensayos de antropología del deporte en España*. Barcelona: Icaria, pàgs. 229-250.
- Mena, A. (2003). Convivència de primera. *El Periódico*, 1 de juny.
- Núñez, V. (1999). *Pedagogía Social: cartas para navegar en el nuevo milenio*. Buenos Aires: Santillana.
- Petrus, A. (2000). El deporte como factor de socialización. A M. Romans, A. Petrus i J. Trilla, *De profesión: educador(a) social*. Barcelona: Paidós, 131-147.
- Rosanvallón, P. (1995). *La nueva cuestión social. Repensar el Estado providencia*. Buenos Aires: Manantial.
- Ruiz, J. (2003). Mundialito en el Raval. *El Periódico*, 13 de juliol.
- Sánchez Martín, R. (2001). Cultures esportives i valors socials: una aproximació a la dimensió social de l'esport. *Apunts. Educació Física i Esports* (64), 33-45.
- (2002). *Nuevos usos de la ciudad: actividades lúdicodeportivas y apropiación del espacio urbano*. Barcelona: Universitat Ramon Llull- Blanquerna.
- Velázquez Buendía, R. El deporte moderno. Consideraciones acerca de su génesis y de la evolución de su significado y funciones sociales. *EFDeportes. Revista Digital*, 36 (en línia) <http://www.efdeportes.com> (Consulta: 12 juliol 2003).